

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆ
ՈՒ ՄՈՂԵԼՆԵՐԸ. ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ.
ԹԵՐ ԵՎ ԴԵՄ ՓԱՍՏԱՐԿՆԵՐ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Համաշխարհային մտքի պատմության ընթացքում ձևավորվել են հասարակության կազմակերպման լավագույն ձևի, ցանկալի ապագայի վերաբերյալ տարբեր հայեցակարգեր: Եթե կրոնը լավագույն ապրելակերպ խոստանում է այնկողմնային կյանքում, ապա քաղաքագիտական և փիլիսոփայական բազմաթիվ դպրոցներ և ուսմունքներ փորձել են այդ լավագույն կյանքը, պայմանավորված հասարակական հարաբերությունների արդյունավետ կազմակերպմամբ, պատկերացնել ու ձևավորել իրական կյանքում:

Այդպիսի երազանքներից կարելի է համարել Պլատոնի իդեալական պետության գաղափարը, Թ. Մորի «Ուտոպիան», Թ. Կամպանելայի «Արևի քաղաքը», Կ. Ա. Մեն-Սիմոնի, Ֆ. Շ. Ֆուրիեի ուտոպիստական հայացքները, կոմունիզմի մասին մարքսիստական պատկերացումները և այլն: Այդ բոլոր երազանքների ու ծրագրերի շարքում թերևս ամենակենսունակն ու իրատեսականը եղավ **քաղաքացիական հասարակության գաղափարը:**

Ինչպես ժողովրդավարության, այնպես էլ քաղաքացիական հասարակության գաղափարը դոգմա չէ: Այն փոխակերպվել, փոփոխությունների է ենթարկվել համաշխարհային մտքի պատմության և պրակտիկայի ընթացքում խմբագրվելով, շտկվելով ու զարգանալով:

Հատկապես մեր ժամանակներում ժողովրդավարության ապագան մեծապես կապվում է քաղաքացիական հասարակության գաղափարի հետ: Ժողովրդավարական համակարգերի զարգացման ներկա փուլին բնորոշ շատ ու շատ խնդիրների լուծումը հիրավի պայմանավորված է քաղաքացիական հասարակության զարգացմամբ: Վերջինս էլ իր հերթին ենթադրում է քաղաքացիական հասարակության գաղափարի, դրա բաղադրիչների, կառուցվածքային և գործառնության առանձնահատկությունների, զարգացման հնարավոր ուղիների ու մոդելների վերաբերյալ մեթոդապես հիմնավոր հետազոտությունների և իրատեսական մշակումների անկախություն:

Թեև մասնագիտական գրականության մեջ քաղաքացիական հասարակության գաղափարի ձևավորումն ավելի շատ վերագրվում է լու-

սավորության դարաշրջանին և լուսավորչական փիլիսոփայությանը, սակայն հարկ է նկատել, որ այդ հասկացության արմատները հասնում են մինչև հին հունական և հռոմեական դասական փիլիսոփայության ակունքները:

Դեռևս հին հունական և հռոմեական մտածողների երկերում հանդիպում են քաղաքական (Politike Koinonia)¹ և քաղաքակիրթ (Societas Civium)² հանրություն հասկացությունները:

Հին հունական քաղաքակրթության պայմաններում **քաղաք** և **պետություն** հասկացություններն օբյեկտիվորեն նույնացվում էին: Քաղաքացիությունը մեկնաբանվում էր որպես տվյալ հանրության լիիրավ անդամ լինելու, պետական կառույցների հետ կանոնակարգված հարաբերություններ, իրավունքներ ու պարտականություններ ունենալու իրողություն: Քաղաքացիական կամ քաղաքական հասարակությունն ընկալվում էր որպես հանրություն, որի կազմակերպման ու կառավարման գործընթացներում առանցքային դեր էր վերապահված **պետական հաստատություններին**:

Քաղաքացիական հասարակության նման ըմբռնումը, որոշ տարբերություններով հանդերձ, բնորոշ է նաև 17-18-րդ դդ. լուսավորիչներին: 17-րդ դարի անգլիացի փիլիսոփա Թ. Հոբսը, ինչպես և հասարակական դաշինքի այլ տեսաբաններ (Բ. Սպինոզա, Ջ. Լոկ, Շ. Մոնտեսքյո) հասարակության պատմությունը բաժանում էին երկու փուլի՝ **բնական** (կամ մինչքաղաքական, մինչքաղաքացիական) և քաղաքացիական (կամ քաղաքական): Բնական վիճակին բնորոշ է հանրային կյանքի կազմակերպման ու կառավարման կարևոր հաստատության՝ պետության բացակայությունը: Այդ շրջանում մարդիկ հարաբերվում են ոչ թե որպես նույն հանրության անդամ-քաղաքացիներ, այլ որպես կենսաբանական անհատներ («մարդը մարդուն գայլ է»³): Չկարգավորված ազատությունը, տիրելու, սեփականացնելու կամքը, մրցակցու-

¹ «... this is that which is called in the State and the Political-Association». *Aristotle's Politics*. Books I, III, IV, (VII). With an English translation by W.E.Bolland. London, 1877; Longmans, Green and Co., Book I, էջ 107: <https://archive.org/stream/cu31924071172914#page/n121/mode/2up> (դիտումը՝ 23.01.2017): Տե՛ս նաև *Jean L. Cohen and Andrew Arato*, *Civil Society and Political Theory*. Massachusetts Institute of technology Press, 1994, Chapter 2, էջ 84-85:

² Տերմինը ներմուծել է Մ. Տ. Ցիցերոնը. «... quare cum lex sit civilis societatis vinculum, ius autem legis aequale, quo iure societas civium teneri potest, cum par non sit condicio civium? si enim pecunias aequari non placet, si ingenia omnium paria esse non possunt, iura certe paria debent esse eorum inter se qui sunt cives in eadem re publica. quid est enim civitas nisi iuris societas civium?». («De Republica Գիրք I, XXXII, 49»): <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/repub1.shtml> (դիտումը՝ 23.01.2017): Տե՛ս նաև *Civil Society: history and possibilities*. Edited by Sudipta Khaviraj and sunil Khilnani. Cambridge University Press, 2011, էջ 33:

³ «Homo homini lupus est». Հռոմեացի կատակերգու Տիտուս Պլավտուսի «Asinaria» («Ավանակներ») կատաղերության մեջ հանդիպող թևավոր դարձած արտահայտությունը Թ. Հոբսը հիշատակում է հասարակության պատմության մինչքաղաքական փուլը բնութագրելիս (տե՛ս **Гоббс Т.** Основы философии. Часть 3-я: «О гражданине». Сочинения в двух томах. Т. 1., М., 1989, էջ 271):

յունն ու միւյնն անկատար անվստահությունը առաջ են բերում «բոլորի պատերազմը բոլորի դեմ»⁴:

Մշտական վտանգներն ու անապահովությունը ստիպում են մարդկանց միավորվել և ստեղծել ընդհանուր ապահովության կառույց պետություն: Մարդիկ օտարում են իրենց բնական իրավունքների մի մասը, դրանով օժտում պետությանը՝ փոխարենը ստանալով մնացած իրավունքների ազատ և անարգել իրականացման երաշխիքներ: Այդպիսով նրանք ձեռք են բերում նոր **քաղաքացու կարգավիճակ**: Քաղաքացիական կացությունն ու քաղաքացիների հանրությունը կենսակերպի, իրավունքների տնօրինման առավել քաղաքակիրթ և երաշխավորված հնարավորություններ ընձեռող ձև է⁵:

Քաղաքացիական հասարակության գաղափարը հետագա փոխակերպումների ու լրամշակումների ենթարկվեց ինչպես լուսավորչական, այնպես էլ հետլուսավորչական փիլիսոփայական մտքի շրջանակներում: Մասնավորապես, պետական կառավարման միապետական ձևի մասին պատկերացումներին փոխարինելու եկավ պետական իշխանությունը միւյնն անկատար գուգակշռող՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական թևերի միջև բաշխելու, դրանց միջև հակակշիռներ ձևավորելու գաղափարը, ինչն ավելի լայն հնարավորություններ էր ընձեռում քաղաքացիների իրավունքների իրացման և պաշտպանության առումով:

19-րդ դարի զանգվածային շարժումները և քաղաքական գործընթացները նոր շտկումներ մտցրին քաղաքացիական հասարակության դերակատարների և ինստիտուցիոնալ բաղադրիչների մասին պատկերացումներում: Դա մի շրջան էր, երբ, ֆրանսիացի սոցիոլոգ և հոգեբան Գ. Լեբոնի բնութագրմամբ՝ արքաների իրավունքին փոխարինելու էր եկել զանգվածների իրավունքը, հերոսների ժամանակներին փոխարինելու էր եկել «զանգվածների դարաշրջանը»⁶ և զանգվածների ուժը կազմակերպող ու ուղղորդող քաղաքական կուսակցությունների ժամանակաշրջանը: Վերջիններս պետության հետ հարաբերություններում ստանձնեցին գուգակշռման և հակակշռման, քաղաքացիների շահերի ինտեգրման և քաղաքական որոշումների մակարդակում դրանց ներկայացման գործառույթներ: Ձևավորվեցին ներկայիս իմաստով «իշխանություն» և «ընդդիմություն» բևեռները:

Քաղաքացիական հասարակության վերաբերյալ պատկերացումների զարգացման նորագույն շրջանում էական ազդեցություն ունեցան հանրային կառավարման գործընթացներում ապակենտրոնացվածության և ինքնավարության սկզբունքների կարևորության վերաբերյալ Ալ. դե Թոքվիլի, Գ. Հեգելի գաղափարները⁷:

⁴ Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Указ. соч. Т. 2, с. 94-96.

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 129-133:

⁶ Տե՛ս Լեբոն Գ. Психология народов и масс. СПб., 1995, էջ 149-151:

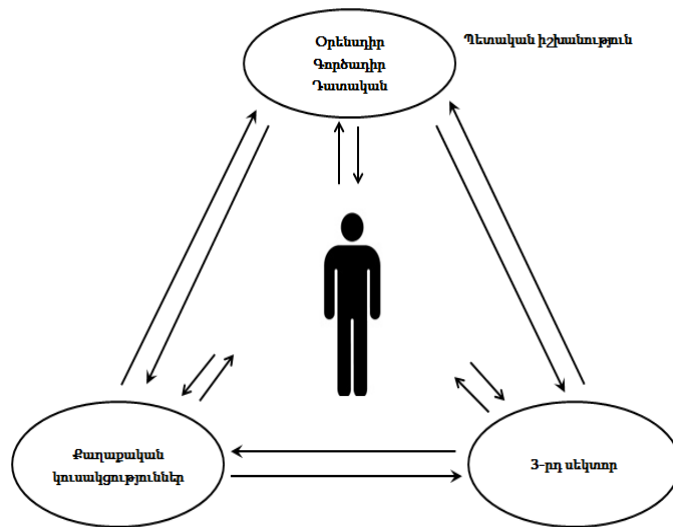
⁷ Տե՛ս Hegel G. Elements of the Philosophy of Right. Cambridge University Press, 1991, էջ 219-226, Tocqueville A. de, De la démocratie en Amérique. Volume 1, Ch.5, Pagnerre, 1848, էջ 95-156:

20-րդ դարում հետզհետե ավելի ու ավելի սկսեց կարևորվել ոչ պետական (ոչ քաղաքական), ոչ առևտրային (շահույթ չհետապնդող) կազմակերպությունների՝ «երրորդ սեկտորի» դերակատարությունը հանրային կյանքում: Ներկայումս այդ կազմակերպություններն էական դերակատարություն ունեն քաղաքացիների շահերի ինտեգրման, ազդեցացման (խմբավորման), արտիկուլյացման (ձևակերպման) և կուսակցությունների ու պետական հաստատությունների հետ հարաբերություններում դրանց ներկայացման գործում: Հանրային կառավարման գործընթացներում դրանք իրականացնում են կազմակերպչական, կարգավորող-ինտեգրատիվ, քարոզչական, վերահսկողական և այլ կարևոր գործառնություններ:

Քաղաքացիական հասարակության ժամանակակից ընկալումներում, պետական իշխանության կառույցներից և քաղաքական կուսակցություններից բացի, հանրային կյանքի կազմակերպման ու կառավարման գործընթացներում կարևոր առաքելություն են իրականացնում նաև կամավորության և շահերի ընդհանրության սկզբունքով ձևավորված, ինքնավարության սկզբունքով գործող ոչ կառավարական հասարակական կազմակերպությունները (տե՛ս գծապատկեր 1-ը): Լայն ըմբռնմամբ՝ երրորդ սեկտորի շրջանակներում պետք է դիտարկել ինչպես ֆորմալ հասարակական կազմակերպությունները, դրանց ցանցերն ու միավորումները, այնպես էլ շարժումները, շահառու խմբերը, զանգվածային լրատվամիջոցները:

Գծապատկեր 1

Քաղաքացիական հասարակության հիմնարար բաղադրատարրերը

Համաշխարհային մտքի զարգացման տարբեր փուլերում քաղաքացիական հասարակության վերաբերյալ պատկերացումներին, որոշակի տարբերություններով հանդերձ, ընդհանուր է գաղափարական-

մեթոդաբանական հենքը՝ *որոշակի շահեր և անօտարելի իրավունքներ ունեցող քաղաքացու՝ որպես հասարակական համակարգի կենտրոնական արժեքի վերաբերյալ պատկերացումը*⁸:

Կարելի է առաջարկել քաղաքացիական հասարակության երկու սահմանում:

Լայն, փիլիսոփայական իմաստով՝ քաղաքացիական հասարակությունը հանրային կյանքի կազմակերպման ու կառավարման այնպիսի եղանակ է, որտեղ կենտրոնական արժեքը, հիմնական գործող սուբյեկտը և վերջնական նպատակը մարդ-քաղաքացին է՝ իր շահերով, պահանջունքներով ու իրավունքներով:

Տվյալ ըմբռնմամբ քաղաքացիական հասարակության հաստատությունների շարքում դիտարկվում են վերը ներկայացված գծապատկերի բոլոր օղակները:

Նեղ իմաստով, կարևորելով հանրային կյանքի կազմակերպման և կառավարման գործընթացներում ոչ կառավարական կազմակերպությունների դերը, քաղաքացիական հասարակություն հասկացության տակ հասկանում են երրորդ սեկտորը՝ ոչ կառավարական, ոչ առևտրային կազմակերպությունները, հիմնադրամները, իրավաբանական անձանց միությունները, ստեղծագործական միավորումները, բարեգործական կազմակերպությունները, քաղաքացիական շարժումներն ու ակտիվության ձևերը:

Ըստ այդմ՝ *քաղաքացիական հասարակությունը ժողովրդավարության պայմաններում հանրային կյանքի կազմակերպման ձև է, որին բնորոշ են. 1) կամավորության սկզբունքով ձևավորված ոչ պետական կառույցների (միություններ, ընկերակցություններ, կազմակերպություններ) լայն ցանց և 2) տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, հոգևոր, մշակութային ոչ պետական հարաբերությունների ընդգրկուն համակարգ:*

Առավել տարածված է և միջազգային կազմակերպությունների փաստաթղթերում ևս կիրառական է այս երկրորդ ըմբռնումը⁹:

⁸ Տե՛ս **Hovhannisyán H. O.** The Factor of Human Rights Protection as Criteria for the Development in the Social System. «Armenia: A Human Rights Perspective for Peace and Democracy». Materials of Symposium. Potsdam, 2005, էջ 14-25:

⁹ Տե՛ս CIVICUS Civil Society Index. Armenian Civil Society: From Transition to Consolidation. Analytical Country Report. Yerevan, 2010, էջ 14: Համաշխարհային բանկը որպես հիմք ընդունում է առաջատար գիտահետազոտական կենտրոնների կողմից մշակված հետևյալ սահմանումը. «Քաղաքացիական հասարակություն տերմինը վերաբերում է ոչ պետական, շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններին, որոնք մասնակցում են հանրային կյանքին, արտահայտում են իրենց անդամների և կամ այլ անձանց արժեքները և շահերը... Ընդգրկում է կազմակերպությունների լայն շրջանակ, ներառյալ ոչ կառավարական կազմակերպությունները, համայնքային խմբերը, արհմիությունները, բարեգործական և կրոնական կազմակերպությունները, պրոֆեսիոնալ միությունները և հիմնադրամները» (<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/CSO/0,contentMDK:20101499~menuPK:244752~pagePK:220503~piPK:220476~theSitePK:228717,00.html> (վերջին դիտումը՝ 23.01.2017.):

Ոչ կառավարական կազմակերպությունների և պետության, ոչ կառավարական կազմակերպությունների և քաղաքական կուսակցությունների միջև հարաբերությունների առումով կարելի է առանձնացնել քաղաքացիական հասարակության մի շարք մոդելներ:

Ոչ կառավարական կազմակերպությունների և պետական հաստատությունների միջև հարաբերությունների հիման վրա հարկ է առանձնացնել քաղաքացիական հասարակության **էտատիստական¹⁰ (վերահսկվող), լիբերալ (երբեմն էլ՝ բախումնային) և գործակցային** մոդելները:

Առաջինի դեպքում հասարակական կազմակերպությունները ստեղծվում են հիմնականում պետության նախաձեռնությամբ, նրանց խնդիրներն ու գործունեության ձևերը թելադրվում և խստորեն վերահսկվում են պետական հաստատությունների կողմից: Այդ կազմակերպություններին վերապահված է հանրային կառավարման «սայլի հինգերորդ անիվի» դեր: Տվյալ մոդելն առավել բնորոշ է ամբողջատիրական հասարակություններին (ինչպիսին էր, օրինակ, Խորհրդային Միությունը):

Երկրորդ՝ **լիբերալ** մոդելի դեպքում պետության միջամտությունը և մասնակցությունը ոչ կառավարական կազմակերպությունների ոլորտին համարվում է անցանկալի և հասցվում է նվազագույնի: Նվազագույնի է հասցվում նաև ոչ կառավարական կազմակերպությունների հաշվետվողականությունը պետությանը: Պետության և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների հարաբերությունները հաճախ ընդունում են **բախումնային բնույթ**, դրանք հայտնվում են «բարիկադների տարբեր կողմերում» և միմյանց ընկալում որպես խիստ անցանկալի հակառակորդներ:

Նշված երկու մոդելներն էլ հասարակական համակարգի ներդաշնակ զարգացման տեսանկյունից պարունակում են վտանգներ: Դրանք կարող են ինչպես կասեցնել ու կաշկանդել քաղաքացիական հասարակության հաստատությունների զարգացումը, այնպես էլ հանգեցնել սոցիալական ու քաղաքական ցնցումների:

Հայաստանյան իրականության համար առավել նախընտրելի է և հեռանկարային **գործակցային մոդելը**: Այս մոդելին բնորոշ են համագործակցության, փոխադարձ վերահսկողության և փոխներթափանցվածության սկզբունքները: Քաղաքացիական կազմակերպություններն ավելի ճկուն են իրենց գործելակերպում. կարող են հանդես գալ ինչպես պետության կողմից իրականացվող քաղաքականությանը ընդդիմացողի ու քննադատողի, այնպես էլ աջակցողի դիրքերից, եթե այդ քաղաքականությունը համապատասխանում է իրենց ծրագրերին ու նպատակներին: Այս տարբերակի դեպքում հասարակական կազմակերպությունների առավել իրազեկ և փորձառու ներկայացուցիչները հետզհետե ընդգրկվում են պե-

¹⁰ Ֆրանսերեն *état – պետություն* բառից:

տական իշխանության, տարածքային, տեղական ինքնակառավարման տարբեր օղակներում, իսկ պետական իշխանության ներկայացուցիչները մասնակցում են քաղաքացիական կազմակերպությունների կողմից իրականացվող ծրագրերին: Գործակցային մոդելը թույլ է տալիս հաղթահարել քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ-պետություն հարաբերություններում օտարվածությունը, բևեռացումն ու բախումնային իրավիճակները՝ նպաստելով արդյունավետ երկխոսությանն ու համագործակցությանը:

Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության գործակցային մոդելի զարգացման նպատակով, կրթական և քարոզչական ծրագրերից զատ, կարևոր են՝ ա) տեղական աղբյուրներից ՔՀԿ-ներին տրամադրվող ֆինանսական աջակցության արդյունավետության բարձրացման և բ) պետության և ՔՀԿ-ների միջև սոցիալական գործընկերության մեխանիզմների ու մշակույթի ձևավորման և դրանց զարգացման ուղղությամբ իրականացվելիք քայլերը:

Հայաստանյան ՔՀԿ-ների շատ փոքր մասն ունի վճարվող աշխատակազմ¹¹: Այդ կազմակերպությունների մեծ մասն իր ծրագրերն իրականացնում է արտասահմանյան և միջազգային դոնոր կազմակերպությունների կողմից տրամադրվող դրամաշնորհների օգնությամբ:

Տեղական աղբյուրներից, մասնավորապես պետական բյուջեից ևս հատկացվում են դրամաշնորհներ: 2012 թ. պետական բյուջեի տարբեր հոդվածներով տեղական հասարակական կազմակերպություններին տրամադրվել է ընդհանուր առմամբ 7,4 միլիարդ դրամ: Այդ գումարը բաշխվել է 115 կազմակերպությունների¹²: Ընդ որում, այդ գումարի 2/3-ը՝ 4,87 միլիարդ դրամը, բաժին է հասել ընդամենը 19 կազմակերպության¹³:

Պետական բյուջեից հայաստանյան ՔՀԿ-ներին դրամաշնորհների հատկացման գործընթացն աչքի է ընկնում համակարգված քաղաքականության, հստակ և թափանցիկ ընթացակարգերի բացակայությամբ, իրականացվող ծրագրերի վերաբերյալ տեղեկատվության դժվար մատչելիությամբ և կոռուպցիոն ռիսկերով:

Խնդրի լուծման արդյունավետ եղանակ կարող է լինել արևմտաեվրոպական մի շարք երկրների¹⁴ օրինակով «Քաղաքացիական հասարա-

¹¹ 2010 թ. անցկացված ուսումնասիրության տվյալներով, դրանց թիվը կազմում էր 19,1 %: *Ըստ CIVICUS Civil Society Index. Armenian Civil Society: from Transition Stage to Consolidation. Analytical report. Yerevan, 2010, էջ 29:*

¹² ՀՀ արդարադատության նախարարության տվյալներով, 2012 թ. հոկտեմբերի դրությամբ պետքեզիստրում գրանցված էին 3432 հասարակական կազմակերպություններ, 733 հիմնադրամներ, 301 իրավաբանական անձանց միություններ:

¹³ Տե՛ս «Քաղաքացիական հասարակության կառույցներին պետական ֆինանսական աջակցության տրամադրման գործընթացի առկա վիճակը և հիմնախնդիրները», PFCS, USAID, Counterpart International, Եր., 2013, էջ 11:

¹⁴ Այդպիսի հիմնադրամներ են գործում Հունգարիայում, Խորվաթիայում, Ալբանիայում, Էստոնիայում, Չեխիայում:

կության աջակցության ազգային հիմնադրամի» ստեղծումը: Արդյունքում՝ ՔՀԿ-ներին որպես դրամաշնորհներ ու նվիրատվություններ հատկացվող բյուջետային միջոցները կտրամադրվեն ոչ թե տարբեր գերատեսչությունների, այլ կկենտրոնացվեն ՔՀԱԱ հիմնադրամում:

Հիմնադրամը կմշակի ու կհամակարգի պետական կառավարման օղակներից և ՔՀԿ-ներից ստացված հայտերն ու առաջարկությունները, կանցկացնի ուսումնասիրություն՝ պարզելու համար այն գերխնդիրների շարքը, որոնց լուծման գործում էական է ՔՀԿ-ների մասնակցությունը: Ապա փորձագիտական հետազոտությունների միջոցով կորոշվի այդ գերխնդիրների կարևորության ու հրատապության աստիճանը, կսահմանվեն համապատասխան գործակիցներ, ըստ որոնց կբաշխվեն տվյալ տարվա բյուջեից հատկացվող միջոցները:

Կան բազում գերխնդիրներ, որոնք դուրս են արտասահմանյան ու միջազգային դոնոր կազմակերպությունների հետաքրքրության տիրույթից, սակայն էական են հայաստանյան հասարակության համար: Օրինակ՝ զինձառայողների ու նրանց ընտանիքների, զոհված ազատամարտիկների այրիների, նրանց ընտանիքների անդամների աջակցության հարցը: Առանձնապես արդյունավետ կարող է լինել նաև պետական կառույցների կողմից իրականացվող ծրագրերի մշտադիտարկման, կոռուպցիայի դեմ պայքարի գործընթացներում ՔՀԿ-ների դերակատարությունը:

ՔՀԿ-ների ֆինանսական կայունության ցուցանիշի բարելավման, ինչպես նաև պետական կառույցների կողմից իրականացվող քաղաքականության և ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման ուղիներից մեկն էլ սոցիալական աջակցության, կրթական, հետազոտական որոշ ծրագրեր, ինչպես նաև պետության կողմից իրականացվող ծրագրերի ընթացքի մշտադիտարկման ու վերահսկողության մի շարք գործընթացներ մրցութային կարգով հասարակական կազմակերպություններին պատվիրելու ավանդույթի ձևավորումն ու զարգացումն է¹⁵:

Սոցիալական համագործակցության այդ մոդելի կիրառումը երաշխավորում է ֆինանսական ծախսերի կրճատում՝ ծրագրի իրականացման համար լրացուցիչ մարդկային, նյութական և մտավոր ռեսուրսների ներգրավմամբ, իրականացվող ծրագրերի վերաբերյալ հրապարակայնության ապահովում, կատարված աշխատանքի որակի չափորոշիչների սահմանում, պետական կառավարման մարմինների և ՔՀԿ-ների համատեղ աշխատանքի և փոխադարձ վերահսկողության դաշտի ընդլայնում:

¹⁵ Այդ մասին տե՛ս նաև ՀՀ հանրային խորհրդի քաղաքացիական հասարակության կայացման հարցերի հանձնաժողովի կողմից մշակված «Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ռազմավարության հայեցակարգ»-ի նախագիծը, Եր., 2012, էջ 37-38: <http://www.publiccouncil.am/hy/documents/item/2012/10/22/program1/> (ղիտումը՝ 10.02.2017):

Նշված առաջարկությունների իրականացումը թույլ կտա.

- էապես բարելավել հայաստանյան ՔՀԿ-ների ֆինանսական վիճակը,
- ավելացնել պետական կառույցների նկատմամբ ՔՀԿ-ների վստահության ցուցանիշը,
- խթանել պետական կառույցներ-ՔՀԿ-ներ համագործակցությունը և բարելավել փոխադարձ վերահսկողության գործընթացները,
- ավելացնել հանրային նշանակություն ունեցող խնդիրների լուծման գործընթացներին ՔՀԿ-ների մասնակցության ցուցանիշն ու դրա արդյունավետությունը,
- կրճատել հանրային կարևորություն ունեցող խնդիրների լուծման նպատակով կատարվող ծախսերը,
- խուսափել քաղաքացիական հասարակության վերահսկվող և բախումնային մոդելներից՝ հիմքեր ձևավորելով քաղաքացիական հասարակության առավել արդյունավետ՝ գործակցային մոդելի զարգացման համար:

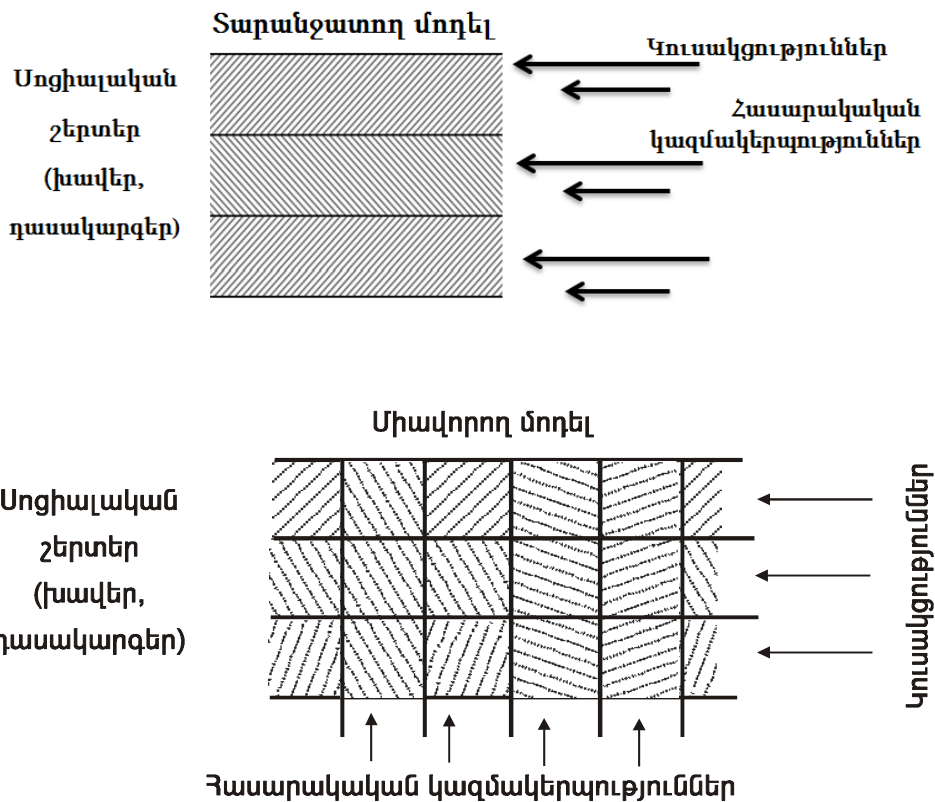
Քաղաքական կուսակցությունների հետ ՔՀԿ-ների հարաբերության հիմքի վրա առանձնանում են քաղաքացիական հասարակության **ստաբանջատող (segmentational)** և **միավորող (linked)** մոդելները:

Առաջին տարբերակի դեպքում ՔՀԿ-ները դասավորվում են ըստ սոցիալական և քաղաքական սահմանազատումների (շերտավորումների): Դրանք կրում են դասակարգային բնույթ, հաճախ ստեղծվում են կուսակցությունների կողմից և ներկայանում են որպես վերջիններիս կցորդներ (տե՛ս գծապատկեր 2): Նման իրավիճակում հասարակական համակարգը խոցելի է դառնում քաղաքական կոնֆլիկտների և դրանց ռեզոնանսային արձագանքների համար:

Միավորող մոդելի դեպքում ՔՀԿ-ները հետապնդում են այնպիսի նպատակներ, որոնք միավորում են սոցիալական տարբեր խավերի պատկանող և տարբեր քաղաքական-գաղափարական կողմնորոշում ունեցող քաղաքացիների: Հասարակական համակարգում ՔՀԿ-ները «դասավորվում են» սոցիալական և քաղաքական շերտավորումներին «ուղղահայաց» սկզբունքով: Այդպիսի դասավորությունը նպաստում է սոցիալական տարբեր խավերի երկխոսությանն ու համագործակցությանը, քաղաքական կազմակերպությունների միջև հակասությունների և բախումնային իրավիճակները մեղմացնելուն, բանակցային միջավայրի ձևավորմանը¹⁶: Այս մոդելը նախընտրելի է հասարակական համակարգի միասնականության և անվտանգության ապահովման տեսանկյունից:

¹⁶ Տե՛ս Հ. Օ. **Հովհաննիսյան**, Հասարակական համակարգի զարգացման հիմնախնդիրները, Եր., 2003, էջ 34-35:

Քաղաքացիական հասարակության տարանջատող և միավորող մոդելները

Կարևոր է, որ պետությունը կարողանա ուշադրություն և հոգածություն ապահովել այնպիսի հասարակական կազմակերպությունների ստեղծմանն ու զարգացմանը, որոնք իրենց գործունեությամբ ի վիճակի են նպաստելու նաև հասարակական տարբեր խավերի միջև սոցիալական օտարվածության հաղթահարմանն ու համագործակցությանը:

Տեսական գրականության մեջ հանդիպում են քաղաքացիական հասարակության գաղափարի վերաբերյալ նաև սկեպտիկական և քննադատական դիրքորոշումներ: Եթե 18-րդ դարի ֆրանսիացի փիլիսոփա Ժ.-Ժ. Ռուսոն գտնում էր, որ քաղաքական-քաղաքացիական հասարակությունը հիմնված է անարդարության, գույքային անհավասարության և շահագործողական հարաբերությունների վրա¹⁷, ապա ժամանակակից հնդիկ հետազոտող Ջայ Սենը կարծիք է հայտնում է, որ քաղաքացիական հասարակությունը նեոգաղութատիրական ծրագիր է, որը ղեկավարվում է գլոբալ էլիտաների կողմից իրենց սեփական շահերի իրականացման

¹⁷ Տե՛ս **Rousseau J. J.**, The Social Contract or Principles of Political Right. Virgil, Æneid xi. 1762, էջ 15: https://www.ucc.ie/archive/hdsp/Rousseau_contrat-social.pdf (նիսնումը՝ 23.01.2017), **Նոյնի** A Discourse Upon the Origin and Foundation of the Inequality among Mankind. London, Pallmall, 1761, էջ 97: <https://archive.org/details/discourseuponor00rous> (նիսնումը՝ 23.01.2017):

նպատակով¹⁸: Պարսիկ մտավորական Սոհամնադ Ռեզա Նիքֆարը նկատում է, որ քաղաքացիական հասարակությունը չի կարող իդեալական հասարակություն համարվել, քանի որ այդտեղ ևս չեն բացառվում թշվառությունը, հալածանքն ու սոցիալությունը¹⁹: Սակայն կարևոր է, որ թշվառներն ու հալածվածները քաղաքացիական հասարակության պայմաններում կարող են միավորվել և պայքարել իրենց իրավունքների ու ազատությունների համար:

Այդուհանդերձ, քննադատական տեսակետների առկայությունը ևս դրական երևույթ կարելի է համարել գաղափարի զարգացման, կատարելագործման, հնարավոր թերություններից ձերբազատման առումով:

Բանալի բառեր - քաղաքացիական հասարակություն, քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ, հասարակական համակարգի անվտանգություն, քաղաքացիական հասարակության էտատիստական, լիբերալ, բախումնային, գործակցային, տարանջատող և միավորող մոդելներ

ОВАНЕС ОВАНИСЯН – *Идея и модели гражданского общества: тенденции развития, аргументы за и против.* – В статье анализируются основные этапы развития и главные трансформации идеи гражданского общества, начиная с греко-римской классической философии до современных концепций. Рассматриваются две интерпретации гражданского общества – в широком (философском) и узком (как сектор организации общественной жизни) понимании, предлагаются соответствующие определения. Анализируются статистические (контролируемые), либеральные, конфликтные, партнёрские, объединяющие и разъединяющие модели гражданского общества. Обосновывается целесообразность объединяющих и партнёрских моделей с точки зрения безопасности и гармоничного развития социальной системы.

Ключевые слова: гражданское общество; организация гражданского общества; безопасность социальной системы; модели гражданского общества

HOVHANNES HOVHANNISYAN – *The Idea and Models of Civil Society: Development Tendencies, Arguments Pro and Con.* – The article presents the main stages of development and major modifications of the idea of civil society from Greek and Roman antique philosophy to modern researchers. It discusses two – broad (philosophical) and narrow (the third sector of organizing civil society) – perceptions of civil society and proposes corresponding definitions. Etatistic (controlled), liberal, conflicting, partnership, segmentational and linked models of civil society are analyzed. The expediency of linked and partnership models is substantiated from the position of security and harmonious development of the civic society.

Key words: civil society; civil society organizations; civil system security; etatistic, liberal, conflicting, partnership, segmentational and linked models of civil society

---

¹⁸ St u Paper: Interrogating the Civil. Engaging Critically with the Reality and Concept of Civil Society. By Jai Sen. http://wiki.p2pfoundation.net/Engaging_Critically_with_the_Reality_and_Concept_of_Civil_Society (դիտումը՝ 23.01.2017):

¹⁹ St u **Nikfar M. R.**, Violence, Human Rights and Civil Society. Cologne, 1999. <https://tavaana.org/en/content/mohammad-reza-nikfar> (դիտումը՝ 23.01.2017):